

СЕКЦЫЯ 8

Традыцыі і наватарства ў сучасным літаратурным працэсе

Ева Лявонава (Мінск)

МАСТАЦКІЯ ПОШУКІ В. НЯКРАСАВА І В. БЫКАВА Ў СВЯТЛЕ ТВОРЧАСЦІ Э. М. РЭМАРКА

Васіля Быкава і Віктара Някрасава — з іх трагічным досведам асабістага ўдзелу ў Вялікай Айчыннай вайне — поруч паставіла само жыццё. Ды і акрамя франтавога вопыту ў іх жыццёвых перыпетыях нямала судакранан-няў, як нямала сугучнага ў іх эстэтычных пошуках, у іх вобразна-выяўленчых сістэмах, нарэшце — у драматызме лёсаў іх твораў на шляхах да чытача: абодвух пісьменнікаў цкавалі, абодвух абвінавачвалі ў «вузкасці» погляду «з акола», у «дэгераізацыі»; тое, маўляў, «не точка, а “кочка зрэння”», бо «далей за свой бруствер аўтар нічога не бачыць» [гл.: 4, с. 3–4].

Нядзіўна, што імёны В. Быкава і В. Някрасава нярэдка згадваюць у звязку адно з адным і даследчыкі, і мастакі слова. Напрыклад, самым непасрэдным чынам творчасць Васіля Быкава і Віктара Някрасава суадносіць Вячаслаў Кандрацьеў, сцвярджаючы, што някрасаўская кніга «У аколах Сталінграда» сталася «пэўным эталонам сумленнасці і шчырасці» і што з яе выйшла ўся сапраўдная ваенная проза, «такая, як творы В. Быкава, Р. Бакланава, К. Вераб’ёва і іншых...» [4, с. 5].

Сам В. Быкаў надзвычай высока цаніў някрасаўскую аповесць «У аколах Сталінграда», нездарма яму ў свой час, напачатку творчага шляху, падавалася, што пасля гэтага ды некаторых іншых твораў пісьменнікаў-франтавікоў «тэма вайны вычарпана» [2, с. 211].

Пасля апублікавання ў «Новом мире» быкаўскай аповесці «Мёртвым не баліць», за якую аўтара, як вядома, бамбавалі ўсе афіцыйныя інстанцыі і якую яны абвясцілі яго «безумоўнай няўдачай» [2, с. 248], В. Някрасаў быў сярод тых, хто моцна падтрымаў В. Быкава. «Я адчуў сябе яшчэ болей упэўнена, — пісаў беларускі прэзаіт, — калі аднойчы пад восень атрымаў тэлеграму зь Ялты ад славутага аўтара «Акопаў Сталінграду» і таксама ўжо бітага крытыкай... Віктара Някрасава», які жадаў «новых кніг праўды пра нашу вялікую вайну» [2, с. 257].

У сваю чаргу В. Быкаў «быў адзіным, хто не пабаяўся на поўны голас назваць з трыбуны забароненае імя Віктара Някрасава» на ўсесаюзнай канферэнцыі пісьменнікаў і крытыкаў, што праходзіла ў Мінску і была прысвечана 30-годдзю Перамогі; на той момант кнігі В. Някрасава зніклі з паліц і каталогаў усіх бібліятэк краіны. Можна ўявіць, чаго каштаваў пісьменніку гэты яго ўчынак, які яму самому бачыўся «грамадзянскім, літаратурным ды і проста чалавечым абавязкам» [5, с. 422]. Абвостранае «пачуццё гэтага трайнага абавязку» змушала В. Быкава і пазней неаднойчы заступацца за В. Някрасава, адлучанага ад літаратуры, аб’яўленага «зраднікам» і выгнанага з радзімы. Незадоўга да

смерці В. Някрасава В. Быкаў сустракаўся з ім, ужо вельмі хворым, у Парыжы. У хуткім часе В. Някрасаў пакінуў гэты свет; менавіта В. Быкаў падрыхтаваў на яго смерць некралог для «Літаратурной газеты», друкаваць які, аднак, забараніла гэтаму выданню партыйнае кіраўніцтва краіны.

«Для мяне як чытача проза Віктара Някрасава — перадусім сумленны, незамутнены чалавечы погляд на вайну, на праклятую і вялікую нашу вайну з нямецкім фашызмам, — прызнаваўся В. Быкаў. — Не ведаю, якім чынам здолеў ён у абстаноўцы, што так мала стасавалася з чалавечнасцю, выхаваць у сабе і захаваць на дзесяцігоддзі гэты погляд і гэтую чалавечнасць. Як ён яго рэалізоўваў і адстойваў у літаратуры, мы ведаем, мы гэтаму былі сведкамі і бачылі, што далася яму гэта цаной неверагоднай упартасці і супрацьстаяння гэткаму ж неверагоднаму па сіле ціску асяроддзя — побытавага, літаратурнага, партыйнага, дзяржаўнага» [3, с. 95]. Для В. Быкава, паводле яго слоў, было надзвычай важна, што В. Някрасаў паказаў свету «высокую сутнасць індывідуальнасці на вайне, значэнне асобы... Хаця б наяўнасць індывідуальнасці ў асяродку, найменей для яе дарэчным, асяродку, якім з'яўляюцца вайна і армія з іх абсалютам падпарадкавання аднаго ўсім, жорсткім нівеліраваннем усялякай адметнасці» [3, с. 96].

Адной з агульных вызначальных традыцый у творчасці абодвух пісьменнікаў сталіся раманы Э. М. Рэмарка аб Першай сусветнай вайне і яе маральна-псіхалагічных наступствах для былых франтавікоў — «На Заходнім фронце без перамен», «Вяртанне» і «Тры таварышы». Першы з трох раманаў карыстаўся асаблівай папулярнасцю ў пісьменнікаў-франтавікоў, дакладней — у тых з іх, якія імкнуліся быць максімальна праўдзівымі ў сваіх расповядах пра вайну і чалавека на ёй. Віктар Астаф'еў менавіта ў сувязі з творамі знакамітага нямецкага пісьменніка неяк зазначыў: «Самыя вялікія антываенныя кнігі напісаны тымі, хто спазнаў вайну ў акопах, груба, па-салдацку кажучы, зведаў яе на ўласнай скуры» [7].

Паказальныя ўспаміны, пад якімі, без сумневу, маглі б падпісацца і Віктар Някрасаў з Васілём Быкавым, пакінуў Вячаслаў Кандрацьеў: «...Спыняюся на раманах “На Заходнім фронце без перамен”, выцягваю яго, пачынаю чытаць і ўжо не адрываюся, пакуль не загортаю апошнюю старонку, узрушаны, нават агаломшаны той пранізлівай праўдай адлюстравання вайны, якую я неўсвядомлена ўвесь час параўноўваў з перажытым мною ўсяго некалькі дзён таму... Вядома, я разумеў, што мэты вайны, у жарале якой адзін за адным бясслаўна гінулі героі Рэмарка, і нашай Вялікай Айчыннай былі розныя». Але больш уразіла В. Кандрацьева падабенства войнаў: «Той жа неўладкаваны франтавы побыт, тыя ж адчуванні і душэўныя станы ў час артабстрэлаў, у наступках, атаках, амаль тыя ж акупныя размовы ў хвіліны перадышкі пра ежу, пра курыва, пра жыццё... Мусіць, прэдня край — кавалак зямлі, дзе праціўнікі знаходзяцца адзін насупраць аднаго ў непасрэднай блізкасці, — ёсць тым асаблівым мікрасветам, дзе ўзнікаюць і свой страшны побыт, і свае ўзаемаадносіны, і свая мова, і свой лад мыслення і пачуццяў... Вось якія думкі апаноўвалі мяне ўлетку сорак другога... І вось з тых, цяпер ужо далёкіх, дзён раман “На

Заходнім фронце без перамен” з’яўляецца для мяне прыкладам таго, як з такой высокай праўдай паказваць і нашу вайну» [7].

Неаднойчы ў звязку з савецкай літаратурай аб Вялікай Айчыннай вайне разважаў пра Э. М. Рэмарка ды іншых пісьменнікаў «страчанага пакалення» і А. Адамовіч, не менш ясна за В. Кандрацьева ўсведамляючы пры гэтым і адрозненні паміж Першай сусветнай і Вялікай Айчыннай, і эстэтычныя адметнасці літаратурных твораў пра тую і іншую, і асаблівасці ў пачуваннях удзельнікаў Другой сусветнай з розных бакоў, для аднаго з якіх гэтая вайна была справядлівай, а для іншага — захопніцкай. Але і падабенства ў адлюстраванні пісьменнікамі падзей Першай сусветнай і Вялікай Айчыннай А. Адамовіч бачыў таксама — у агульных вытоках, агульных мастацкіх традыцыях, з творчасцю Льва Талстога і іншых пісьменнікаў свету ўключна, у агульнай антымільтарысцкай скіраванасці твораў і дэрамантызацыі ў іх вайны, у агульнай «бязлітаснай праўдзе» [1, с. 25]. У адрозненне ад афіцыйнай літаратуры, і В. Быкаў, і В. Някрасаў, і іншыя мастакі слова, іх аднадумцы, — як і колішнія іх папярэднікі, ад А. Барбюса, Л. Ф. Селіна да Э. Хемінгуэя, Р. Олдынгуэя, А. Цвэйга, Л. Франка і, вядома ж, Э. М. Рэмарка, — гранічна персаналізавалі вайну, а разам з ёю персаналізавалі і ўсе яе жахі, чалавечую боль, смерць, пакуты і перажыванні. І ў В. Някрасава, і ў В. Быкава людзі — пры ўсім сваім «акопным» прадстаўніцтве — не зліваюцца ў «жалезным патоку», кожны прэтэндуе на асобнасць, на свой голас, свой унёсак у агульную справу. Паводле А. Адамовіча, невыпадкова менавіта ў 1950–1960 гг. пачаліся дыскусіі пра «акопную праўду» і праўду «вялікую», маштабную, а на пісьменнікаў пачалі навешваць ярлык «рэмаркізму», якога не пазбеглі і В. Быкаў з В. Някрасавым.

Між тым значэнне традыцыі Э. М. Рэмарка для В. Быкава і В. Някрасава насамрэч было істотным. В. Быкаў у «Доўгай дарозе дадому» ўспамінае, што Рэмарк быў ці не першым з тых «славутых заходніх аўтараў, да таго ў нас невядомых», якіх пачалі выдаваць з часоў хрушчоўскай адлігі. Рэмарк «адразу знайшоў немалую папулярнасць сярод чытацкай моладзі. (Парыж, жанчыны, кальвадос. Але і “На Заходнім фронце без пераменаў”). Калі французскіх жанчын і свабоднае каханьне ўлады неяк трывалі, дык “Заходняга фронту без пераменаў” стрываць не маглі» [2, с. 277]. Заўважым, што гэты раман і раней быў вядомы беларускаму чытачу, і не толькі ў рускамоўным перастварэнні; дастаткова апэратыўна, у 1931 г., ён выйшаў па-беларуску ў перакладзе Хведара Шынклера, зробленым, аднак, з рускай, а не з мовы арыгіналу. Раман меў адпаведныя купюры і суправаджаўся прадмовай сумна вядомага Карла Радэка. Іншая справа, што вельмі хутка твор з яго дэрамантызацыяй вайны быў не толькі забаронены ў Германіі, але на доўгі час выключаны з чытацкай сферы і ў Савецкім Саюзе; у 1960-х гг. творы Рэмарка, праўда, пачалі выдаваць, але таго ж «Заходняга фронту» «трываць не маглі» з-за жорсткай праўды аб вайне. «Трываць не маглі» рэмаркаўскага «акопнага гледзішча», якое — кіруючыся не так Рэмаркам, як рэаліямі франтавога вопыту — падзялялі і Р. Бакланаў, і В. Някрасаў, і В. Быкаў.

У «Доўгай дарозе дадому» пісьменнік распавёў, як «апэратыўна было пушчана ў абарот» вышэйпамянёнае «зьяняважлівае ў нас азначэнне р э м а р -

кі з м (разрадка аўтара. — *Е. Л.*), які, бы бірку быку на рогі, вешалі на таго ці іншага аўтара. Першым такой “пашанай” быў ганараваны Булат Акуджава зь яго невялічкай, але ёмістай аповесцю “Будзь здароў, шкаляр”... То была добрая аповесць» [2, с. 277]. І сам В. Быкаў, як вышэй было сказана, не пазбег абвінавачванняў у «рэмаркізме».

Філасофска-эстэтычную прысутнасць традыцыі Э. М. Рэмарка ў творах беларускага пісьменніка заўважылі ці не з першых жа яго крокаў у літаратуры. В. Тарас успамінае пра ўражанне Н. Кісліка ад дасланага ў «ЛіМ» (у 1956 або 1957 г.) апавядання незнаёмага яму Васіля Быкава пра апошнія хвіліны жыцця маладога параненага байца, які «рыхтуецца падарваць сябе і немцаў... апошняй гранатай». Адзначыўшы дакладнасць рэалій, адсутнасць фальшу, таннай патэтыкі і «рамантызацыі пекла вайны», Н. Кіслік заўважыў: «Па сіле апавядання не саступае Рэмарку, менавіта па сіле — манера, інтанацыя, стылістыка свае...» [5, с. 59–60]. Перадаючы гэтыя словы В. Быкаву, В. Тарас і сам як наклаў рэзалюцыю: «Так што быць табе новым Рэмаркам» [5, с. 63], што, па зразумелых прычынах, аўтара апавядання яўна не ўзрадавала. «Быкава шанавалі ўпоравень з Рэмаркам, — піша М. Слуцкіс, — а па-мойму яго, Васілёва, праўда пра вайну і чалавека ў шынялі куды болей праўдзівая, без лішняй стылізацыі і манернасці...» [5, с. 367].

Трыяда *Рэмарк — Някрасаў — Быкаў* паўстае з успамінаў В. Аскоцкага — у сувязі з быкаўскай аповесцю «Трэцяя ракета», дакладней — сцэнай, калі абгарэлы немец прыпаўзае да акупа Лазняка. Гэтая сцэна «выпрабавання героя блізкасцю ворага» выклікала ў крытыка асацыяцыі не толькі з Э. М. Рэмаркам, але і з апавяданнем В. Някрасава «Другая ноч» [гл.: 5, с. 406]. Раман «На Заходнім фронце без перамен» быў любімым творам В. Някрасава; ён яго, па ўласным прызнанні, «чытаў і абагаўляў» [6, с. 251]. Пра самога аўтара аповесці «У акопах Сталінграда» часам так і гаварылі — як пра «савецкага Рэмарка і Хемінгуэя ў адной асобе» [7].

Перазовы паміж Э. М. Рэмаркам і В. Някрасавым даюць аб сабе знаць у прынцыпах увасаблення не толькі ўласна ваеннай тэмы, але і тэмы «вяртання» — у раманах «Вяртанне» і «Тры таварышы» першага і ў аповесці «У адным горадзе» другога. У абодвух вяртанне франтавіка дамоў суправаджаецца расчараваннем, крахам ілюзій і надзей на пасляваеннае мірнае жыццёўладкаванне, сутыкненнямі ветэранаў з бюракратычнай машынай, непаразуменнямі з тылавікамі, адчуваннем «страчанасці». «У той час лічылася, што ў нас не існуе праблемы “страчанага пакалення”, але яна была і аказалася не менш шматцяжкай, чым праблема ў герояў Э. М. Рэмарка ў яго рамана “Вяртанне”, а ў чымсьці, мажліва, яшчэ больш супярэчлівай і балючай, — пісаў В. Кандрацьеў менавіта ў сувязі з аповесцю Віктара Някрасава “У адным горадзе”. — Успомнім хаця б, што нас, франтавікоў, якія адчулі сябе на вайне грамадзянамі, Сталін назваў “вінцікамі”» [4, с. 5]. Якраз аповесць «У адным горадзе» аказалася найбольш безабароннай перад абвінавачваннямі ў рэмаркізме, хаця дасталося і першай — «У акопах Сталінграда» — да яе нечаканага ўганаравання Сталінскай прэміяй. У творах усіх трох аўтараў нямала агульнага — і ў сюжэтай атрыбутыцы, і ў непрыяздобенным,

непрыхарошаным бачанні вайны. Нездарма менавіта ў сувязі з прозай пра Вялікую Айчынную вайну А. Адамовіч прыгадваў «Чорны абеліск» Э. М. Рэмарка, дзе ёсць разважанні аб тым, як па-рознаму «памятае франтавік вайну — адразу пасля яе сканчэння і праз шмат гадоў. Спачатку ён адварочваецца ад усяго, што нагадвае аб перажытым, бачаным; потым — ён гатовы ўсё бачыць ужо не ў крываваых, а ў “ружовых” фарбах» [1, с. 458]. З В. Някрасавым і В. Быкавым, як і з іх папярэднікам Э. М. Рэмаркам, такога «ператварэння» не адбылося, яны выразна ўсведамлялі, што гавораць ад імя забітых, перад памяццю якіх яны адчувалі велізарную адказнасць.

Яднаюць пісьменнікаў і стылёвыя якасці, якія абумовілі мастацкую манеру Э. М. Рэмарка і якія ў дачыненні да В. Быкава А. Адамовіч вызначыў як «стылёвы сплаў жорсткага рэалізму з лірычнай апавядальнай стыхіяй» [1, с. 471], выкарыстаўшы, такім чынам, нават паняцце, амаль ідэнтычнае ўведзенаму ў абыходак нямецкімі літаратуразнаўцамі паняццю *Hartstil*. Падобныя прэзідзі і вонкавай адсутнасцю гераічнага ў іх персанажах, і логікай разгортвання сюжэту, і такімі мастацкімі складнікамі, як лакалізаваны хранатоп, лапідарнасць, стрыманая трагедыйнасць, гранічная дакладнасць ва ўвасабленні «псіхалогіі салдата ў баі» (В. Быкаў). У творах усіх трох пісьменнікаў шмат ахвяр, болю і крыві. Нярэдка сустракаюцца натуралісцкія малюнкi, якія часам мяжуюць з сюррэалізмам; дастаткова ўзгадаць прыліплы да губы мёртвага байца акурар, што ўсё яшчэ дыміцца, з рамана «У акопах Сталінграда» (чытач міжволі прыгадае рэмаркаўскіх матылькоў, што адпачываюць на зубах чэрапа, і да таго падобныя дэталі).

Вядома, спадчына Віктара Някрасава і Васіля Быкава мае нашмат больш перазоваў з творамі Эрыха Марыі Рэмарка, але і адзначаныя сведчаць пра арганічную роднасць грамадзянскіх і эстэтычных прынцыпаў гэтых мастакоў слова.

Літаратура

1. Адамовіч, А. Здалёк і зблізку. (Беларуская проза на літаратурнай планеце) / А. Адамовіч. — Мінск, 1976.
2. Быкаў, В. Доўгая дарога дадому / В. Быкаў. — Мінск, 2002.
3. Быкаў, В. На крыжах: Выступленні, артыкулы, інтэрв'ю / В. Быкаў. — Мінск, 1992.
4. Кондрат'ев, В. Два ліка войны: Предисловие / В. Кондрат'ев // В. Некрасов. В окопах Сталинграда. — Г. Бёль. Где ты был, Адам? — М., 1991.
5. Наш Быкаў: Кніга ўспамінаў. — Мінск, 2004.
6. Некрасов, В. Через сорок лет...: Нечто вместо послесловия / В. Некрасов // В. Некрасов. В окопах Сталинграда. — Г. Бёль. Где ты был, Адам? — М., 1991.
7. Эрих Мария Ремарк [Электронный ресурс]. — Режим доступа: kaor.ru/zarubezhnie-pisатели/erich-mariya-remark.html. — Дата доступа: 22.05.2012.